

ОЛОНХО: БАСТААН СУРУККА ТИҢИЛЛИЭБИТТЭН КИҢИ АЙМАХ ЧУЛУУ АЙЫМНЬЫТЫНАН БИЛИНИЛЛИЭБЭР ДИЭРИ

ДАТА	СИБИДИЭННЬЭ
1844	Учуонай, айанныт Александр Федорович Миддендорф, Сибиир хоту уонна илинги өттүн чинчийэр эспэдииссэйэбэ кэлэ сылдьан, Эриэдэл Мэргэн диэн сүрүн дьоруойдаах олонхону сурунан ылар.
1848	Саха литэрэтиирэтин маннайгы айымньытын «Ахтыылары» суруйбут Афанасий Яковлевич Уваровскай «Эрэйдээх-буруйдаах Эр Соботох» олонхотун сурукка түһэрэр.
1848	Отто Николаевич фон Бетлингк «Сахалар тылларын туһунан» кинигэтин ньиэмэс тылынан таһаартарар. Онно А.Я. Уваровскай «Эрэйдээх-буруйдаах Эр Соботох» олонхотун киллэрбит.
1859	Т.А. Афанасьева тылыттан «Ини-бии Айыһыт сиэнэ Ала Хара, Иэйэхсит сиэнэ Илэ Хара бухатыырдар» олонхо суруллар.
1868 1869	Үөһээ Дьааны Манчаары диэн олонхоһута «Хаан Дьаргыстай» олонхотун этнограф И.А. Худяков олохтоох Н.С. Гороховтыын сурукка киллэрэллэр.
1871	Дьааны олонхоһуттара толорбут «Үчүгэй Үөдүйээн», «Урааныкаан оҕонньор», «Бэрт Хара», «Оҕонньордоох эмээхсин», «Хаан Дьаргыстай», «Үрүҥ Уолан», «Күүстээх киһи Көнчүө Бөбө» олонхолорун сюжеттарын Иван Александрович Худяков кумаабыга үйэтитэр.
1878	А.Ф. Миддендорф Санкт-Петербурга таһаартарбыт «Сибиир хоту уонна илинги өттүгэр айан» диэн үлэтигэр «Эриэдэл Мэргэн» олонхо тиэкиһэ бэчээттэнэр.
1887	Сибиيري уонна Уһук Илини чинчийбит Ричард Карлович Маак Бүлүү уокуругар эспэдииссийэтин (1853–1855 с.) түмүгүнэн «Вилюйский округ» диэн этнографической үлэтин таһаартарар. Онно Сунтаар тойуксутун «Олонголоон обургу» олонхотун киллэрбит.
1888	Нам улууһун Хатырыгар олоһбут олонхоһут «Орто дойдуга ороһулаан төрөөбүт Оруой Хара аттаах Оҕо тулааһа» олонхотун Н. Прядезников сурукка тиһэр.
1888	Таатта үөрэхтээх киһитэ, Сибиряков эспэдииссийэтин кыттыылааҕа Егор Дмитриевич Николаев-II «Өлүү Үөдүлбэ бухатыыр» олонхотун суруйар.
1888	Н. Артемьев аата биллибэт олонхоһут «Аландаайы-Куландаайы Кулун Куллуруускай» олонхотун сурукка түһэрэр.

1888	Иккис Игидэй (Таатта) уус тыллааҕа А. Петрова-Байаҕан «Хара Холорукай балыстаах Эр Соҕотох» олонхотун суруйан хаалларбыттар.
1890	Таатта олонхоһут дьахтара, фольклорист Мария Николаевна Андросова-Ионова «Үүт-аас бэйэлээх Үрүң Айыы Тойон ыччаттара» олонхотун бэйэтэ сурукка түһэрэр.
1893	М.Н. Андросова-Ионова «Күл-Күл Бөҕө оҕонньор, Силирикээн эмээхсин икки» олонхотун кэргэнэ, сыылкаҕа кэлэн олоҕбут Всеволод Михайлович Ионов суруйар.
1895	Боотурускай улуус Дьүлэй нэһилиэгин баайа Константин Григорьевич Оросин саха тылдытын онорбут Э.Д. Пекарскай бэлэхтээбит тэтэрээтигэр «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхотун бэйэтэ суруйар.
1895	Боотурускай улуус киһитэ Н. Попов тылыттан «Тойон Ньургун бухатыыр» суруллар.
1895	Саха тылын грамматикатын үөрөппит сыылынай Сергей Васильевич Ястремскай В.Свинобоев «Эр Соҕотох» олонхону толорбутун сурукка түһэрэр.
1895	Н. Каприн тылыттан Кулун Куллустуур туһунан олонхону нууччалыы «Вороным конем владеющий, оборотничество искусившийся Кулун Куллустуур» диэн ааттаан үйэтиппиттэр.
1895	С. Стрекаловскай «Сүң Дьааһын» олонхотун нууччалыы «Грозный Разящий» диэн суруйан хаалларбыттар.
1896	Таатта Дьүлэйиттэн төрүттээх Николай Тихонович Абрамов «Өлбөт Бэргэн», «Удаҕаттар Уолумар, Айгыр икки», «Баһымньы Баатыр, Эрбэхчэй Бэргэн» олонхолорун, политсыылынай Э.К. Пекарскай көрдөһүүтүнэн, Р.А. Александров сурукка түһэрэр. Нууччалыы «Бессмертный Витязь» диэн тылбаастыыр.
1896	Эмиэ Таатта Дьүлэйиттэн төрүттээх Тимофеев «Элик Боотур, Ньыгыл Боотур икки» олонхотун биир дойдулааҕа Р.К. Большаков суруйан хаалларар.
1902	Халыма уокуругун олонхоһута Иван Петров «Оҕо Тулааһа» олонхотун этнограф Владимир Ильич Иохельсон фонографка устар.
1903	Д.Н. Анучин көрдөһүүтүнэн, 1893 сыллаахха Польша социалистическай баартыйатын төрүттэспит Я.Ф. Строжецкай Орто Халыма олонхоһута Федор Винокуров «Эр Соҕотох» олонхотун фонографка устар.

1905	Чурапчы олонхоһута Иннокентий Гуриевич Теплоухов-Тимофеев «Куруубай хааннаах Кулун Куллустуур» олонхотун В.Н. Васильев сурукка түһэрэр.
1906	Петр Аммосович Охлопков-Наара Суох «Бэрт киһи Бэриэт Бэргэн» олонхо-испэктээгин бирикээсчиттэр кулууптарыгар сыанаба туруораллар.
1906	Амма улуһун олонхоһута Тимофей Васильевич Захаров-Чээбий «Аланхаба төрөөбүт Айаас Ала аттаах Ала Булкун бухатыыр» олонхотун В.Н. Васильев сурукка тиһэр.
1907 1911	Э.К. Пекарская эрдээксийэтинэн «Образцы народной литературы якутов» кинигэ бэчээттэнэн тахсар.
1935	П.А. Ойуунускай көбүлээһининэн Саха АССР Совнаркомун иһинэн Тылы уонна култуураны чинчийэр билим үнүстүүтэ тэриллэр.
1936	П.А.Ойуунускай отут суол араас олонхоттон таган, Көстөкүүн Ороһуон олонхотугар олобуран, «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхону суруйар.
1938	П.А.Ойуунускай олонхотунан «Туйаарыма Куо» олонхо-испэктээк турар.
1938 1941	Олонхону хомуйар фольклорнай эспэдииссийэ тэриллэн үлэлиир.
1940	«Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхо-испэктээк бастакытын сыанаба турар. Режиссер – ССРС норуодунай артыыһа Василий Васильевич Местников, композитор – Марк Николаевич Жирков.
1943	«Дьулуруйар Ньургун Боотур» испэктээги сыанаба сүүһүс төгүлүн көрдөрөллөр. Онно киирбит үбү сэриигэ ытаннар, «Ньургун Боотур» диэн таанканы онороллор. Ити иһин Саха тыйаатырын кэлэктиибэ И.В. Сталинтан Махтал суругу тутар.
1957	Саха Сирэ Арасыйыа састаабыгар киирбитэ 325 сылынан Москубаба Саха Сирин култууратын уонна ускуустубатын киэһэлэрэ тэриллэллэр. Композитордар М.Н. Жирков уонна Г.И. Литинскэй муусукаларыгар «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхо-операны К.С. Станиславская уонна В.И. Немирович-Данченко ааттарынан тыйаатырга көрдөрөллөр.
1968	Бүтүн Сойуустаабы «Мелодия» устуудьуйаба (Ленинград) Саха АССР норуодунай артыыһа Гаврил Гаврильевич Колесов «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхону толорорун грампластинкаба уһулаллар.

1978	Фольклор өрөспүүбүлүкэтээҕи бэстибээлин чэрчитинэн, Норуот айымньытын өрөспүүбүлүкэтээҕи дьиэтигэр аан бастакытын олонхоһуттар күөн күрэстэрэ ыытыллар.
1985	«ССРС норуоттарын эпостара» сиэрийэнэн Иннокентий Гуриевич Тимофеев-Теплоухов «Куруубай хааннаах Кулун Куллустуур» олонхотун тиэкиһэ сахалыы уонна нууччалыы тылларынан бэчээттэнэн тахсар. Тылбааһын А.А. Попов, И.В. Пухов онгороллор, оттон тиэкиһин Э.К. Пекарская, Г.У. Эргис бэлэмнээбиттэр.
1991	«Хомус-Ыһах-Олонхо-Итэҕэл» бырагырааманан үлэ саҕаланар.
1993	Парижка баар ЮНЕСКО ыстаап-кыбартыыратыгар П.А. Ойуунускай төрөөбүтэ 100 сылын бэлиэтиллэр.
1993	Уус Алдан олонхоһута Николай Тихонович Бурнашев-Боодоҕос «Кыыс Дэбилийэ» уонна Бүлүү олонхоһута Василий Осипович Каратаев «Модун Эр Соҕотох» олонхолорун тиэкистэрэ «Сибиир уонна Уһук Илин норуоттарын фольклодарын пааматынньыктара» сиэрийэнэн тахсаллар. Тылбаасчыттар – Н.В. Емельянов, П.Е. Ефремов, С.П. Ойунская.
1997	«Олонхо дойдутун оҕотобун» өрөспүүбүлүкэтээҕи бэстибээл аан маннайгытын ыытыллар.
1999	Бастакы бэрэсидьиэн М.Е. Николаев көбүлээһининэн «Олонхо ассоциацията» диэн уопсастыбаннай тэрилтэ төрүттэнэр.
1999	Киргизия Бишкек куоратыгар «Эпосы народов мира» кэмпириэн-сийэҕэ Александр Жирков олонхо идиэйэтин, ис хоһоонун, суолтатын сиһилии быһааран, культурологической-исторической өттүнэн арыһан, дьоһуннаах дакылааты онорор.
2002	Николай Тихонович Бурнашев-Боодоҕос «Кыыс Дэбилийэ» олонхото (режиссер А.С. Борисов) «Кыһыл көмүс мааска» театральнай бириэмийэни ылар.
2002	«Саха боотурдара» диэн хас да томнаах научнай-популярнай таһаарыы сиэрийэтэ олохтонор.
2004	Эдэр толорооччуларга «Мунха олонхото» диэн өрөспүүбүлүкэтээҕи күрэх бастакытын ыытыллар.
2005	ЮНЕСКО олонхону киһи аймах тылынан уонна өйүнэн айбыт чулуу айымньытынан биллэрэр.
2005	Ийэ олонхоһуттар Дария Андреевна Томская-Чаайкаҕа (Энгэ, Үөһээ Дьааҥы) уонна Петр Егорович Решетников-Көһөҥө Бүөтүргэ (Чөркөөх, Таатта) истипиэндыйэ ананар.

2005	Улахан дьонго «Уруйдан, улуу олонхобут!» өрөспүүбүлүкэтээби бэстибээл бастакытын ыытыллар.
2005	Театральной кириитик, ф.н.к. Валентина Александровна Чусовская «Путь к Театру Олонхо» диэн кинигэтэ бэчээттэнэн тахсар.
2006	Саха Сиригэр ЮНЕСКО генеральной дириэктэрэ Коитиро Мацуура ыалдьыттыыр. ЮНЕСКО-ны кытта Саха Өрөспүүбүлүкэтэ коммюнике баттаһар.
2006	Сэтинньи 25 күнүн Олонхо күнүнэн биллэрэр туһунан СӨ Бэрэсидьиэнин Ыйааҕа тахсар.
2006	Олонхо 10 сылын тэрийэр СӨ Национальной кэмитиэтэ тэриллэр.
2006	Олонхо өрөспүүбүлүкэтээби ыһыаҕа аан бастаан Сунтаарга ыытыллар. Ол кэнниттэн 2008 с. – Тааттаҕа, 2009 с. – Уус Алданга, 2010 с. – Горнайга, 2011 с. – Мииринэйгэ, 2012 с. – Ньурбаҕа, 2013 с. – Майаҕа, 2014 с. – Хангаласка, 2015 с. – Чурапчыга, 2016 с. – Дьааныга, 2017 с. – Бүлүүгэ, 2018 с. – Алданга, 2019 с. – Намга, 2021 с. – Өлүөхүмэҕэ, 2022 с. – Үөһээ Бүлүүгэ. 2023 с. Өймөкөөнгө буолар.
2008	А.Е. Кулаковскай-Өксөкүлээх Өлөксөй аатынан Норуоттар доҕордоһууларын дьиэтин иһинэн Олонхо өрөспүүбүлүкэтээби киинэ баар буолар.
2008	Олонхо тыйаатыра тэриллэр.
2008	«Олонхо сиригэр ЮНЕСКО шедеврдерин көрсүһүүтэ» диэн норуоттар икки ардыларынааҕы I бэстибээл ыытыллар.
2008	А.Я. Уваровскай «Эрэйдээх-буруйдаах Эр Соҕотох» олонхото 4 омук тылынан – сахалыы, нууччалыы, аангылыялыы, туроктыы – электроннай кинигэ буолан тахсар.
2009	«СӨ төрүт олохтоох норуоттарын эпическэй нэһилиэстибэлэрин көмүскээһин, харыстааһын туһунан» сокуон ылыллар.
2010	М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илинги федеральной университет иһинэн Олонхону чинчийэр билим үнүстүүтэ тэриллэр.
2010	Олонхоһут Николай Петрович Бурнашев-Боодоҕос «Кыыс Дэбилийэ» олонхотунан А.С. Борисов туруорбут испэктээгин Япония Но тыйаатырыгар көрдөрөллөр.

2010	«Аан дойду норуоттарын эпостара» норуоттар икки ардыларынааҕы ассоциация солбуйар бэрэсидьиэнэ Александр Жирков «Бичик» (билингги «Айар») кинигэ кыһатын иһинэн «Аан дойду эпическэй пааматынньыктара» сиэрийэни олохтуур. Бу сиэрийэни кыргыыстар «Манаас» (2014), алтаайдар «Маадай Хара» (2017), баскыырдар «Ураал Баатыр», тыбаалар «Кунан Хара» (2022) эпостара сахалыы тылбаастанан тахсаллар. 2023 с. түүр тыллаах омукар эпическэй айымньыларыттан талыллыбыт тылбаастарын «Мэнэ тойук» диэн кинигэтэ сүрэхтэнэр.
2011	Олонхо үнүстүүтэ «Якутский героический эпос Олонхо: состояние и перспективы изучения» өрөспүүбүлүкээтэҕи научнай-практической кэмпириэнсийэни тэрийэн ыытар.
2013	«Дьулуруйар Ньургун Боотур» ангылычаан омукар тылыгар тылбаастанан, Великобритания Лондон куоратыгар бэчээттэнэн тахсар.
2013	П.А. Ойуунускай төрөөбүтэ 120 сылыгар ЮНЕСКО өйөбүлүнэн «Якутский героический эпос олонхо – Шедевр устного и нематериального наследия человечества в контексте эпосов народов мира» диэн норуоттар икки ардыларынааҕы научнай кэмпириэнсийэ ыытыллар.
2013	Театральной кириитик, ф.н.к. Валентина Александровна Чусовская «Якутский Театр Олонхо – классический театр народа саха» кинигэтэ бэчээттэнэн тахсар.
2014	Арассыыйа тыйаатырдарын икки ардыларыгар ыытыллар «Кыһыл көмүс мааска» национальнай бириэмийэҕэ Олонхо тыйаатыра «Удаҕан кыргыттар» олонхо-испэктээгэ анал аакка тиксэр. Туруорааччы – РФ норуодунай артыыһа С.И. Борисова.
2014	СӨ Ил Дарханын 2014 с. бэс ыйын 19 күнүнээҕи 2729 №-дээх Ыйааҕынан 2016-2025 сыллырга Олонхо 10 сыла салҕанар.
2015	ЮНЕСКО өйөбүлүнэн «Аан дойду эпостара – Олонхо дойдутугар» норуоттар икки ардыларынааҕы I эпическэй форум ыытыллар.
2015	Олонхо тыйаатыра Пекин Куньцзюй опера тыйаатырын кытта кыттыһан, Ойуунускай «Туйаарымы Куо» олонхотун туруоран, Пекин Цинхуа тыйаатырыгар көрдөрөллөр.
2015	Олонхону толорор эдэр дьону түмэр «Ыччат олонхоһут» диэн уопастыбаннай түмсүү тэриллэр.
2015	СӨ Национальнай библиотэтиэкэтин сүрүн библиографа В.Н. Павлова «Библиография Олонхо» ыйынньыгы бэлэмнээн таһаартарар.

2017	ЮНЕСКО генеральной дирижёр Ирина Бокова Саха Сиригэр кэлэн барар.
2017	«Аан дойду эпостара – Олонхо дойдутугар» норуоттар икки ардыларынааҕы эпическэй форум иккинн ытыллар.
2018	«Олонхо икки кыната: Европаттан Азияҕа диэри» бырайыак чэрчитинэн Ойуунускай «Улуу Куданса» испэктээгин Грецияҕа көрдөрөллөр.
2018	Ойуунускай төрөөбүтэ 125 сылынан «Ойуунускай өрөгөйө» тэрээһин тыһыынчанан киһини муспуга. Театрализованнай дьүһүйүү уус-уран салайааччыта – А.С. Борисов, сүрүн режиссер – Р.И. Тараховскай.
2018	«Олонхо икки кыната: Европаттан Азияҕа диэри» бырайыак чэрчитинэн, Санкт-Петербург куоракка Олонхо тыйаатыра Пекин Куньцуй тыйаатырын кытта кыттыгас бырайыактарын – Ойуунускай «Туйаарыма Куо» испэктээгин – Култуура норуоттар икки ардалырынааҕы форум иитинэн көрдөрөллөр.
2018	«Олонхо кыһата» диэн инновационнай санга бырайыак олоххо киирэр. Ааптардара – А.Е. Захарова, А.А. Еромолаев.
2019	Олонхо тыйаатыра Санкт-Петербург куоракка норуоттар икки ардыларынааҕы театральнай олимпиадаҕа ситиһиилээхтик кыттар.
2019	Эрэгийэн тыйаатырдарын сайыннарар сороктуох ытыллар «Полюс. Золотой сезон» куонкуруска Олонхо тыйаатыра С.Борисова «Таптал талыыта» испэктээгинэн кыттар.
2020	Индияҕа «Бхарат Ранг Махотсав» бэстибээлгэ Олонхо тыйаатыра «Дьырыбына Дьырылыатта» олонхону көрдөрөр.
2021	Өксөкүлээх Өлөксөй, Алампа, Ойуунускай айымньыларынан таныллан туруоруллубут «Үс күн» (реж. Роман Дорофеев) «Ново-Сибирский транзит» эрэгийиэннэр икки ардыларынааҕы бэстибээл-куонкуруска кыттар.
2021	Норуоттар икки ардыларынааҕы «Науруз» бэстибээлгэ «Улуу Куданса» (реж. Андрей Борисов) испэктээгинэн кытталлар.
2022	Дьокуускайга «Олонхо дойдутугар – ЮНЕСКО шедеврдерэ» норуоттар икки ардыларынааҕы IV бэстибээл ытыллар.
2022	Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дарханын 2022 сыл бэс ыйын 20 күнүнээҕи 2489-с №-дээх) «О единой системе домов Олонхо Республики Саха (Якутия) и мерах государственной поддержки олонхосутов, запевал осуохая и кузнецов – носителей традиционного культурного наследия» ыйааҕа тахсар.